

Przedmowa

Mamy przyjemność oddać do rąk Czytelników księgę pamiątkową dedykowaną Profesorowi Bolesławowi Andrzejewskiemu z okazji Jubileuszu siedemdziesiątych urodzin i czterdziestu pięciu lat pracy naukowej. Wszystkie teksty są wyrazem uznania i głębokiego szacunku dla Szanownego Jubilata oraz jego znakomitego dorobku naukowego, a także podarunkiem ofiarowanym przez liczne grono Jego przyjaciół, współpracowników i uczniów. Tematyka przedkładanych Czytelnikowi tekstów – jak również ich różnorodność – odpowiadają różnorodności problemów badawczych, których zgłębianiu poświęcił swoją wieloletnią karierę Profesor Andrzejewski. Artykuły tworzące niniejszy tom to owoce konferencji jubileuszowej pt. *Homo communicativus. Między historią filozofii a filozofią komunikacji. Jubileusz Profesora Bolesława Andrzejewskiego*, która odbyła się w Poznaniu w dniach 9–10 czerwca 2016 roku.

Profesor Bolesław Andrzejewski, Szanowny Jubilat, jest uczonym o niezwykle szerokich zainteresowaniach i bogatym, wszechstronnym dorobku naukowym. Można określić Go mianem filozofa, filologa, teoretyka komunikacji, historyka idei. W zakres obszaru jego dociekań wchodzi między innymi: filozofia niemiecka, historia filozofii polskiej, filozofia języka, filozofia i teoria komunikacji, antropologia filozoficzna, pragmatyzm, filozofia ekologii.

Kariera naukowa Profesora Andrzejewskiego związana jest przede wszystkim z Poznaniem, z Uniwersytetem im. Adama Mickiewicza. Tutaj w 1969 roku ukończył studia (filologię germańską) i w tym samym roku związał się z Instytutem Filozofii na Wydziale Nauk Społecznych. W latach 1987–2002 kierował powołanym przez siebie Zakładem Historii Filozofii Współczesnej i w tym okresie uzyskał profesurę (tytułarną w 1993 roku i zwyczajną w 1998 roku). Natomiast w roku 2003 Profesor Andrzejewski powołał Zakład Teorii i Filozofii Komunikacji, którym kieruje do dziś.

Również w Poznaniu skupił wokół siebie liczne grono uczniów: wypromował siedemnastu doktorów, był recenzentem w aż 71 przewodach doktorskich i habilitacyjnych, wypromował także ponad trzystu licencjatów i magistrów filozofii oraz germanistyki. Zasiadał w ławach senatu Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, pełnił też funkcje prodziekana do spraw studenckich na Wydziale Nauk Społecznych (1981–1984) oraz wicedyrektora swego rodzimego Instytutu Filozofii.

Jakkolwiek najsilniej związany ze środowiskiem poznańskim, Profesor Bolesław Andrzejewski bardzo aktywnie uczestniczy w życiu naukowym na poziomie ogólnopolskim i światowym. Jest współorganizatorem i kierownikiem Instytutu Neofilologii i Komunikacji Społecznej na Politechnice Koszalińskiej, kierownikiem Zakładu Lingwistyki i Translacji tejże uczelni, jak również współtwórcą i byłym rektorem Wyższej Szkoły Pedagogiki i Administracji w Poznaniu.

Profesor Andrzejewski ma olbrzymie zasługi dla rozwoju naukowej współpracy z niemieckim środowiskiem humanistycznym. W roku 1978 otrzymał stypendium Fundacji im. Aleksandra von Humboldta, realizowane wówczas na Uniwersytecie w Heidelbergu. Współpracował z prof. Reinerem Wiehlem oraz z prof. Hansem-Georgiem Gadamerem. Z Gadamerem przeprowadził obszerny wywiad opublikowany w numerze 10/1978 poznańskiego „Nurtu”, który okazał się udanym zwiastunem popularności tego myśliciela w Polsce. Efektem badań heidelberskich była między innymi książka habilitacyjna dotycząca symbolizmu Ernsta Cassirera, a ponadto przekład tekstów Wiehla *Fenomenologia, dialektyka, hermeneutyka*. Pobyty Profesora Andrzejewskiego na uniwersytetach niemieckich były wielokrotnie powtarzane. W Moguncji w roku akademickim 1984/1985 współpracował z prof. Gerhardem Funkem (pokłosiem owego pobytu było między innymi tłumaczenie szkiców tego niemieckiego neokantysty *Hermeneutyka i język*). Rok 1990 przyniósł pobyt w Bonn oraz współpracę z prof. Gerhartem Schmidtem. W roku 1994 Profesor przebywał w Kilonii, nawiązując bliski kontakt z prof. Hermannem Schmitzem (co zaowocowało między innymi przekładem jego książek: *Nowa fenomenologia* oraz *Ciało-sfera, przestrzeń i uczucia*). Działalność kilońska stanowiła cenne źródło inspiracji dla badań nad „nową fenomenologią”, kontynuowanych obecnie przez młodszych współpracowników Profesora. W roku 1995 wizytował Uniwersytet w Dortmundzie, gdzie współpracował z prof. Dieterem Birnbacherem, pokłosiem pobytu był zaś między innymi przekład książki *Odpowiedzialność za przysze pokolenia*. Wspomnieć warto bliskie kontakty

naukowe z prof. Tilmanem Borschem (Hildesheim), Karlem-Otto Aplem (Frankfurt nad Menem), Jürgenem Boltenem (Jena, przekład książki *Interkulturowa kompetencja*), Josefem Simonem (Bonn) oraz Wernerem Stegmaierem (Greifswald). Kontakty przybierały formę gościnnych wykładów, a także wyrażały się wymianą pomysłów badawczych, obecnych w Jego publikacjach oraz w pracach uczniów i humanistów polskich młodszego pokolenia.

Profesor chętnie korzysta i odnosi się do, zawsze przecież ważkich filozoficznie, poglądów niemieckich kolegów, ale też ze swej strony od lat popularyzuje na Zachodzie polską myśl, między innymi głosząc ideę „humanizmu polskiego”. Odnotujmy w tym miejscu – poza licznymi innymi – wielomiesięczne pobyty badawcze oraz wykładowe Profesora Andrzejewskiego w Argentynie (Buenos Aires, Cordoba – 1987) oraz w Szwecji (Sztokholm, Visby – 1989–1990, 1994), stanowiące kolejny, jakże cenny pomost między poszczególnymi, niekiedy dalekimi geograficznie i treściowo kulturami. Aktywności te owocowały publikacjami: wykłady argentyńskie są dostępne w publikacji zwartej *Esbozos sobre la filosofía polaca*, natomiast akcenty szwedzkie zawierają artykuły i przekłady, zwłaszcza zaś książki: *Svea. Ze studiów nad szwedzką nauką i kulturą* oraz *Emanuel Swedenborg. Między empirią i mistycyzmem*. W ostatnich latach Profesor nawiązał bliższe kontakty z uczonymi z Rosji i Białorusi, owocujące wymianą publikacji, a także wykładami w Kaliningradzie oraz w Mińsku. Jubilat jest ponadto aktywnym członkiem trzynastu międzynarodowych oraz sześciu krajowych towarzystw naukowych, uczestniczył też w kilkudziesięciu międzynarodowych konferencjach naukowych.

Profesor Bolesław Andrzejewski jest nie tylko wszechstronnym naukowcem, filozofem i filologiem. Jest również wspaniałym człowiekiem – otwartym, serdecznym, inspirującym. Dzięki tym cechom zdołał zgromadzić tak liczne grono uczniów i wychowanków, spośród których wielu jest dziś samodzielnyimi naukowcami. Łatwość w nawiązywaniu kontaktów, wyrozumiałość i autentyczna życzliwość Profesora sprawiły, że prowadzone przez Niego wykłady, pisane przez Niego książki i artykuły, a także głoszone przez Niego idee spotykają się z żywym zainteresowaniem, są przedmiotem interpretacji i źródłem inspiracji dla kilku pokoleń polskich naukowców.

Otwartość na ludzi cechująca Szanownego Jubilata przełożyła się wielokrotnie na niezwykle cenne inicjatywy podejmowane i realizowane

przez Niego. Można wskazać mnóstwo takich inicjatyw i projektów badawczych, w tym miejscu chcielibyśmy jednak skoncentrować się na trzech szczególnie ważnych. Po pierwsze, należy podkreślić, że Profesor Bolesław Andrzejewski przyczynił się do znacznego pogłębienia badań nad dziełami takich filozofów, jak Gadamer, Apel czy Cassirer (między innymi praca *Animal symbolicum*). To on wprowadził również do polskiej humanistyki postać szwedzkiego myśliciela Swedenborga. Po drugie, Jubilatowi należy przypisać doniosłą rolę w zainicjowaniu badań w zakresie filozofii komunikacji. Przez wiele lat w Polsce badania nad zjawiskami komunikacyjnymi ograniczały się do analiz medio- czy prasoznawczych – tymczasem zasługą Profesora Andrzejewskiego jest ich „ufilozoficznienie”. Rozwój badań prowadzonych w tym zakresie, a skoncentrowanych w Zakładzie Teorii i Filozofii Komunikacji kierowanym przez Profesora doprowadził, zwłaszcza w ostatnich latach, do uformowania się tzw. poznańskiej szkoły komunikacji społecznej. I wreszcie trzecim obszarem humanistyki, na którym Szanowny Jubilat wykazał się szczególną aktywnością i nowatorstwem, jest antropologia filozoficzna. Wychodząc od rozważań nad różnymi teoretycznymi ujęciami człowieka, na przykład *homo symbolicus*, *homo faber*, *homo ludens*, Profesor Andrzejewski zaproponował najpierw koncepcję *homo communicativus*, którą ostatecznie przekształcił w ideę *homo universus*. Koncepcji tej przyświeca przekonanie, będące w istocie sednem wszelkiej humanistyki, że człowiek nie może zostać opisany w sposób wąski, jednoaspektowy, jednowymiarowy, lecz jego filozoficzna wykładnia powinna syntetyzować wszystkie te poszczególne ujęcia. Idea *homo universus* to wizja człowieka wielowymiarowego, wszechstronnego, nieograniczanego i nieograniczającego się do jakiegoś pojedynczego aspektu egzystencji. Ta swoiście holistyczna propozycja jest również wizją człowieka sformułowaną w duchu prawdziwego humanizmu przez prawdziwego humanistę. Bo Profesor Bolesław Andrzejewski – w oczach swoich przyjaciół, uczniów i współpracowników – jest prawdziwym humanistą, a koncepcja „człowieka uniwersalnego” – otwartego, wszechstronnego i rozumiejącego otaczający go świat – pod wieloma względami może być odnośna do niego samego.

Jako redaktorzy tego tomu należymy do bardzo licznego grona uczniów Profesora i w imieniu ich wszystkich, a także własnym chcielibyśmy złożyć Mu najserdeczniejsze podziękowania za lata opieki, inspiracji i naukowego przewodnictwa. Jako nasz nauczyciel Profesor Bolesław Andrzejewski był

i jest nieoceniony. Jednak dla wielu z nas jest on nie tylko nauczycielem, ale też Mistrzem w pełnym znaczeniu tego słowa. Bardzo dziękujemy, Panie Profesorze!

* * *

Aby zilustrować bogactwo zainteresowań badawczych Szanownego Jubilata, zdecydowaliśmy się zatytułować niniejszy zbiór, odwołując się do trzech pojęć odgrywających zasadniczą rolę w jego dziele. Na pierwszym miejscu stoi więc człowiek – zarówno człowiek jako przedmiot badań w zakresie antropologii filozoficznej, jak i ów *homo universus*, któremu Profesor poświęcił zwłaszcza kilka ostatnich lat swojej kariery. Członem drugim jest słowo – atrybut tegoż człowieka, *homo symbolicus*, *homo loquens* czy *homo communicativus*. Właśnie słowu, jako filolog, filozof języka i teoretyk komunikacji, poświęcił Szanowny Jubilat znakomitą część swoich prac, z ostatnią zatytułowaną *Filozofia słowa* (2016) włącznie. Słowo okazuje się jednak ogniwem łączącym (*terminus medius*) pomiędzy człowiekiem a sferą *praxis*, czyli d z i a ł a n i e m. Pragmatyzm był bowiem jednym z najwcześniejszych – bo uwzględnionym już w rozprawie doktorskiej – obszarów zainteresowań Profesora.

Zbiór otwierają teksty wystąpień – laudacji, które zostały wygłoszone podczas uroczystej inauguracji konferencji naukowej pt. *Homo communicativus. Między historią filozofii a filozofią komunikacji* dedykowanej Profesorowi Bolesławowi Andrzejewskiemu. Wystąpili wówczas między innymi dyrektor Instytutu Filozofii UAM prof. dr hab. Roman Kubicki oraz dwaj byli dyrektorzy tego Instytutu: prof. dr hab. Jan Such i prof. dr hab. Tadeusz Buksiński. Czytelnicy mogą zapoznać się również z treścią laudacji wygłoszonych przez prof. dr hab. Honoratę Korpikiewicz oraz przez prof. dr hab. Marka Szulakiewicza.

Druga część zbioru zatytułowana jest *Kant i kantyzm*. Zawarte są w niej artykuły odwołujące się do dzieła filozofa z Królewca, które przez wiele lat stanowiło też źródło inspiracji oraz przedmiot badań prowadzonych przez Jubilata. W pierwszym z tych tekstów Tomasz Kupś przybliży zagadnienie poznania matematycznego w pismach Kanta, rozważając je w odniesieniu do Kantowskiej filozofii przyrody. Autor podkreśla, że uprawianie filozofii *more geometrico* jest na gruncie myśli Kanta nie do zrealizowania, jednak samo poznanie matematyczne świadczy według niego o zasadniczym znaczeniu matematyki dla nauk przyrodniczych. Z kolei Andrzej J. Noras w swoim opracowaniu rozważa związek łączący dwie potężne formacje

intelektualne XIX wieku – heglizm i neokantyzm. Artykuł dotyczy sporów o Hegla toczonych po jego śmierci (między innymi Michelet, Trendelenburg); narodziny idei „powrotu do Kanta” rozpatrywane są tu jako zjawisko związane z kryzysem i rozpadem szkoły heglowskiej. Kolejny tekst w tej części, napisany przez Norberta Leśniewskiego, zatytułowany jest *Kantowskie inspiracje krytycyzmu Stanisława Brzozowskiego*. Autor śledzi wpływ Kanta, a zwłaszcza jego krytycyzmu (w opozycji do przedkrytycznej świadomości bezpośredniej oraz dogmatycznego naturalizmu) na poglądy polskiego filozofa zarówno dotyczące jego filozofii czynu, jak i filozofii życia. Z kolei Ewelina Czujko podejmuje problematykę filozofii wychowania Immanuela Kanta i porównuje ją z propozycjami sformułowanymi później przez Johna Deweya. Autorka wskazuje na różnice dzielące obu myślicieli, podkreślając uwarunkowania historyczne, które Kantowi nakazywały łączyć ideały pedagogiczne z państwowymi, podczas gdy w przypadku Deweya dominowało podejście demokratyczne.

Część trzecia zbioru zawiera artykuły poświęcone zagadnieniom, którym Profesor Bolesław Andrzejewski poświęcił szczególnie wiele rozważań, mieszczącym się w obszarach filozofii języka oraz językoznawstwa. W pierwszym z nich Władysław Zabrocki udziela odpowiedzi na pytanie, czy językoznawcy wyjaśniają fakty językowe. Autor rozważa cztery podstawowe paradygmaty lingwistyczne: historyczno-porównawczy, strukturalistyczny, generatywistyczny oraz kognitywistyczny, wiążąc je z typami wyjaśniania naukowego (odpowiednio: wyjaśnianiem przyczynowym, komunikacyjno-funkcjonalnym, akwizycyjno-przyczynowym). Następnie Mikołaj Domaradzki omawia kognitywne ujęcie hipotezy determinizmu i relatywizmu językowego autorstwa Sapira i Whorfa. Autor przywołuje filozoficzną, bardzo krytyczną interpretację tej słynnej hipotezy (Quine, Davidson), by następnie wskazać możliwości jej reinterpretacji na gruncie ujęcia kognitywnego (Talmy), dzięki któremu może ona zyskać weryfikację empiryczną. Z kolei Jarosław Boruszewski w artykule zatytułowanym *Defekty semantyczne w teoriach znaczenia* rozważa konsekwencje, jakie dla semantyki wynikają z: triadycznej koncepcji znaczenia w ujęciu Gottloba Fregego, a także koncepcji operacyjnej i dyrektywnej oraz hybrydowej (Putnam). Autor analizuje defekty wprowadzane do semantyki przez zasady jednoznaczności i wyznaczenia oraz przywołuje problemy filozoficzne (semantyczne), które w takich sytuacjach są generowane. W ostatnim artykule tej części zbioru Mateusz Karaś odwołuje się do wszechstronności inspiracji, jakie można czerpać z filozofii Ludwiga

Wittgensteina. W artykule *Koncepcja znaczenia w późnych pismach Ludwiga Wittgensteina a rozumienie terminów wzrokowych przez osoby niewidome* rozważa możliwość wykorzystania późnej filozofii Wittgensteina (głównie koncepcja gier językowych) do zagadnienia rozumienia terminów wzrokowych w korelacji z brakiem wzroku.

Artykuły zamieszczone w części czwartej prezentują filozofię prominentnych filozofów niemieckich. Część tę otwiera tekst Czesławy Piecuch *O roli symbolu w komunikacji międzyludzkiej na przykładzie filozofii szyfrów Karla Jaspersa*. Autorka porusza w nim kwestię wzajemnych relacji pomiędzy ideą komunikacji i prawdy filozoficznej a koncepcją szyfrów w filozofii Karla Jaspersa. Zależność ta osadzona jest na najważniejszych kategoriach myśli tego filozofa, mianowicie na egzystencji, transcendencji, wolności i prawdzie. Analiza komunikacji w wymiarze egzystencjalnym i uniwersalnym służy ponadto ukazaniu szczególnej koncepcji wspólnoty w filozofii Jaspersa. Artykuł Mirosława Żelaznego pt. *Teoria odczuć Moseśa Mendelssohna* przedstawia estetykę wskazanego w tytule oświeceniowego filozofa na tle koncepcji Immanuela Kanta czy Gottfrieda Wilhelma Leibniza. Historiozoficzne analizy epistolografii Mendelssohna ukazują Czytelnikowi meandry badań nad istotą sądów estetycznych. Tekst Daniela Rolanda Soboty pt. *Heidegger na nowo odczytany* stanowi ciekawą zachętę do dyskusji nad myślą Martina Heideggera, zwłaszcza pośrednio w kontekście wydanych w 2014 roku *Schwarze Hefte* Heideggera i ich opracowania autorstwa Cezarego Wodzińskiego. Publikacji *Schwarze Hefte* towarzyszyła nie tylko w Polsce, ale i na całym świecie ożywiona dyskusja nad zaangażowaniem niemieckiego filozofa w narodowy socjalizm oraz nad jego poglądami antysemitycznymi. Rozważania Soboty rzucają nowe światło na myśl Heideggera. Magdalena Gilicka w artykule *O wyrażeniach we wczesnej filozofii Husserla* analizuje językowo-komunikacyjną myśl Edmunda Husserla zawartą w *Badaniach logicznych*. Autorka koncentruje się na interpretacji teorii wyrażenia, w szczególności obiektywnych i istotnie okazjonalnych, rozpatrywanej przez pryzmat Husserlowskiej koncepcji znaczenia.

Część piąta grupuje teksty z historii filozofii. Rozpoczyna go artykuł Iwony Alechnowicz-Skrzypek pt. *Kariera pojęcia „postać” w dwudziestowiecznej psychologii i filozofii*. Autorka śledzi w nim popularność kategorii „postać” w historii filozofii oraz ujawnia, jak na przestrzeni lat rozważania filozoficzne przeplatały się z psychologicznymi. Tytułową „karierę” pojęcia „postać” Alechnowicz-Skrzypek łączy z ukształtowaniem się holistycznego paradygmatu myślowego w nauce. Mariusz Moryń w artykule

O wyczerpaniu człowieka prezentuje Czytelnikowi autorską próbę przekroczenia podziału na humanizm i antyhumanizm. To właśnie zbliżenie tych nurtów autor określa mianem tytułowego „wyczerpania” człowieka. Moryń dowodzi, że zbliżenie tych formacji może nieść za sobą konsekwencje na płaszczyźnie etyki. Włodzimierz Wilowski w artykule *Poszukując idei umiłowania mądrości i mądrości w ponadkulturowym wymiarze. Kilka uwag o początkach myśli filozoficznej na Wschodzie i Zachodzie* prezentuje zawłości komparatystyki kulturowej samego pojęcia „filozofia”, wskazując Czytelnikowi bogactwo odniesień umiłowania mądrości na gruncie greckim i indyjskim. Adam Grzebiński przybliży koncepcję języka i empiryzmu w ujęciu Johna Locke’a. Autor dowodzi, że rozważania na temat istoty języka i jego roli w budowaniu wiedzy oraz błędnego posługiwania się językiem stanowią istotną część filozofii angielskiego myśliciela. Grzebiński podkreśla, iż w czasach współczesnych Locke’owi stanowiło to na tyle oryginalne ujęcie, że w odniesieniu do koncepcji tego filozofa można wręcz mówić o „zwrocie lingwistycznym” w filozofii nowożytnej. Z kolei tekst autorstwa Michała Wendlanda dotyczy poglądów filozoficznych Donatiena F.A. de Sade’a i relacji łączących je z innymi materialistycznymi i ateistycznymi stanowiskami filozofii oświeceniowej. Autor wykorzystuje postać de Sade’a jako pretekst do dyskusji nad różnorodnością oświecenia – jego zdaniem filozofia XVIII wieku nie może być sprowadzona do kilku prostych aksjomatów, a kontrowersyjne poglądy de Sade’a mogą stanowić ilustrację takiej interpretacji. Natomiast artykuł Rogera Urbaniaka *Ferdinand C.S. Schiller – zarys teorii poznania* przedstawia pragmatyzm w koncepcji brytyjskiego filozofa Ferdinanda Canninga Scotta Schillera. Analizy epistemologii Schillera prowadzi autor w perspektywie „humanistycznego pragmatyzmu”, wskazując, że źródło omawianej pragmatycznej koncepcji prawdy leży przede wszystkim w humanizmie.

W części szóstej zamieszczone zostały teksty bezpośrednio nawiązujące do szeroko rozumianej teorii komunikacji. Tomasz Sahaj w artykule *Dialog, komunikacja i narracja społeczna: język kibiców sportowych* przybliży specyficzny sposób komunikacji określonej subkultury kibiców sportowych. Autor wskazuje, że generowany przez fanów sportowych sposób komunikowania się przenika do kultury masowej, a także staje się obecny w dyskursie publicznym na tematy ważne społecznie. Michał Juja analizuje wzajemne zależności pomiędzy marketingiem, komunikacją i konstrukttywizmem. Autor prezentuje działania marketingowe jako szczególny typ działań komunikacyjnych, które interpretuje przez pryzmat

konstruktywizmu. Karina Kozłowska w artykule *Transgresja w perspektywie komunikacji interpersonalnej* analizuje szczególny sposób doświadczania granicy przez człowieka. Termin ten, który zadomowił się w psychologii za sprawą prac Józefa Kozielskiego, Kozłowska analizuje na gruncie praktyk komunikacyjnych. Magdalena Napierała przybliży nieuświadomiane mechanizmy oddziaływania przekazów marketingowych na odbiorcę. W artykule *Forma jest przekazem – media w komunikacji marketingowej* autorka, wychodząc od słynnej tezy Marshalla McLuhana, że środek jest przekazem, przedstawia perswazyjne techniki stosowane w reklamach.

Część siódma skupia teksty z kręgu filozofii i historii polskiej oraz rosyjskiej. Natalia Daniłkina prezentuje sylwetkę Sergiusza Hessena. Autorka koncentruje się na tych filozoficzno-pedagogicznych i filozoficzno-prawnych aspektach koncepcji rosyjskiego filozofa, które w szczególności ukazują jego związek z myślą polską. Ewa Starzyńska-Kościuszko analizuje polski mesjanizm na przykładzie Józefa Hoene-Wrońskiego w konfrontacji z poglądami Bronisława Trentowskiego. Spór o status mesjanizmu (także w odniesieniu między innymi do Towiańskiego, Mickiewicza czy Krasińskiego) ujmowany jest również w szerszej, filozoficznej perspektywie, jako dyskusja nad formą polskiego romantyzmu w zestawieniu z oświeceniem i pozytywizmem. Z kolei Barbara Szotek w artykule *Henryka Goldberga Filozofia i wiedza w kręgu myśli neokantowskiej* ukazuje biograficzną i filozoficzną drogę polskiego filozofa, wskazując w szczególności znaczenie działalności dydaktycznej dla ukształtowania się jego oryginalnej myśli oraz związku jego koncepcji z filozofią Kanta. Wychodząc od myśli Goldberga, autorka analizuje ponadto wpływ myśli kantowskiej na filozofię polską doby pozytywizmu. W artykule *Między religijnym anarchizmem a wielkoruskim mesjanizmem. Kilka uwag na temat teologiczno-politycznej myśli Fiodora Dostojewskiego* Jan Wasiewicz zabiera głos w dyskusji nad oceną filozofii Dostojewskiego. Autor przedstawia skrajne poglądy na temat rosyjskiego pisarza i myśliciela, aby ostatecznie dowieść, że stanowiska te można połączyć. W tej perspektywie Wasiewicz proponuje spojrzeć na „późnego” Dostojewskiego jako na anarchistę religijnego, z jednej strony, oraz mesjanistę, z drugiej. Natomiast Menno Aden podejmuje rozważania nad związkami Polski w okresie wczesnonowożytnym z innymi krajami Europy, głównie Środkowej, ze szczególnym uwzględnieniem roli Jana III Sobieskiego w ocaleniu Wiednia przed armią turecką w roku 1683. Autor kreśli również alternatywne wizje rozwoju stosunków Polski z jej sąsiadami od początku XV wieku.

I wreszcie ostatnia, ósma część zbioru nosi tytuł *Kultura i komunikacja*. Otwiera ją artykuł Anny Pałubickiej *Pojęcie czasu linearnego a komunikacja symboliczna*, w którym autorka stawia hipotezę o związku między wyłonieniem się linearnego sposobu postrzegania czasu a dokonującą się równoległe w kulturze greckiej rewolucją form komunikacji. Cykliczne (kołowe) wyobrażenie czasu wiąże się w tym ujęciu z myśleniem mitycznym charakterystycznym dla wspólnot wczesnotradycyjnych, natomiast myślenie (i pisanie) w kategoriach historycznych pociąga za sobą przyjęcie linearnego wyobrażenia czasu. Kolejny artykuł, napisany przez Leona Miodońskiego, nosi tytuł *Komunikacyjne aspekty dyskursu filozoficznego w myśli niemieckiej*. Autor przyjmuje w nim, że nauki o komunikacji pozwalają na prowadzenie poszerzonej analizy procesów historyczno-kulturowych, i ilustruje ową tezę rozważaniami poświęconymi zmianom struktur komunikacyjnych na przełomie XVIII i XIX stulecia oraz roli, jaką zmiany te odegrały w ówczesnym życiu intelektualnym, głównie w odniesieniu do kultury i filozofii niemieckiej. W kolejnym artykule zatytułowanym *Komunikacja i pamięć. Rola pamięci zbiorowej w kształtowaniu tożsamości jednostki* Magdalena Filipiak podejmuje problem relacji pomiędzy kategorią pamięci kolektywnej a tożsamością jednostki, w szczególności w koncepcji Jana i Aleidy Assmannów. Natomiast Lidia Godek w artykule zatytułowanym *Władza medialna a sfera publiczna* podejmuje tematykę roli oraz struktury, a przede wszystkim oddziaływania współczesnych środków komunikacji (mediów masowych) na społeczeństwo. Autorka koncentruje się na przekształceniach, jakim ulega polityczna obecność władzy w sferze publicznej za sprawą przekształceń dokonujących się w formach komunikacji politycznej.

Tom zamyka zbiór wierszy dedykowanych Profesorowi Bolesławowi Andrzejewskiemu przez ich autora Jerzego Struka.

*Magdalena Filipiak
Michał Wendland*